

1) Վարք Մաշտոցի. «Եւ միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ ի վերայ լեռնացելոյ աստուածապատիժ ծովուն, հանդերձ ամենայն շնչականօք, տարեւոր ժամանակօք նաւակեաց պահեալ» (էջ 24):

Վարդ. Գրիգորի. «Որոց խոստացեալ այսուհետեւ առնուլ զնոյ ընտանեօք հանդերձ եւ ամենայն շնչականօք ի տապանն... Եւ ապա դարձուցեալ զանդունդս աւազակապս ցամաքաւ, հանդերձ հոսանօք արձակելովք յերկնից հեղեղասաստ ծովապատիժ բարկութեամբ, զառ ի ներքոյ երկնից ջնջել» (էջ 155):

2) Վարք Մաշտոցի. «Յայտնի է այսուհետեւ ասացելովքս, եթէ զովութիւն աստուածասէր ընտրելոց ի Տեառնէ է...» (էջ 34):

Վարդ. Գրիգորի. «Եւ արդ յայտնի է ասացելովքս թէ եւ նախաստեղծ մարդոյն զնոյն նմանութիւն երեւեալ ի սկզբանն» (էջ 168):

3) Վարք Մաշտոցի. «Զի մի ոմն ընդունելի պատարադաւ... եւ այլ ոմն հաճոյական արուեստիւ... եւ միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ...» (էջ 24):

Վարդ. Գրիգորի. «Զի որում կառօք տեսեալ... եւ որում իրրեւ զայր մի... իսկ այլ ոմն իրրեւ զայր մի... եւ միւս ոմն եւս սքանչելի...» (էջ 163/4):

4) Վարք Մաշտոցի. «Ոչ միայն ժամանակաւ պաշտելոցն, այլ եւ յառաջագոյն յաւիտենիցն եւ ապա եկելոցն, զսկզբանն եւ կատարածի» (էջ 56):

Վարդ. Գրիգորի. «Արդ առնէ զառաջի ածեալսն յանդիման արարչին եւ զկնի եկեալսն յառաջագոյնացն ծանօթական լինի» (էջ 143):

5) Վարք Մաշտոցի. «Որում զէպ լինէր... մեկնակիւ, մեկնամարտ երկպատական բռնութեանն...» (էջ 96):

Վարդ. Գրիգորի. (Յակոբ) «Եւ երբեմն գիշերամարտ, մեկնակիւ» (էջ 157):

Այսքանը բաւարար կը համարինք ցոյց տուած ըլլալու համար՝ թէ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» գրութիւնը Կորնելի կողմէ հայերէնի վերածուած ըլլայ: Միւս կողմէն, ենթադրեցինք թէ սոյն գրութիւնը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ Թէոդոր Մոսկովեցիի մէկ գրութիւնը, զորմէ ինքզինքն իր ընդհանուր Պարսից կրօնքին, եւ միաժամանակ ուսուցանելու Քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Տեսնենք նաեւ թէ Եղիշիկ օգտագործած էր ասորի Ա. ճառը՝ իր գրութեան մէջ առնելով. իսկ Բ. եւ Գ. ճառերն ալ Մաշտոցի ուրիշ աշակերտ մը՝ Կորնելի, օգտագործած պէտք է ըլլայ զայն հայերէնի վերածելով, որ յետագային Աղաթանգեղոսի Պատմութեան գրքին մէջ մտած է՝ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» տիտղոսի տակ: Ասով՝ Թէոդորի գիրքը կորուստէ՝ փրկուած էր, բայց հեղինակին անունը մոռացութեան մատնուեցաւ:

Այս գործերակերպը մեզի վարմանք պէտք է պատճառէ այլ եւս, երբ նկատի կ'առնենք Թէոդորոս Մոսկովեցիի աւանդին հետ կապուած բոլոր խնդիրները, որոնց մասին խօսեցանք վերեւ:

Վարդապետական գեանի վրայ ալ, Հայոց եկեղեցին՝ Ս. Սահակի եւ Մաշտոցի օրով՝ ունեցաւ իր յեղաշրջումը, անցնելով անտիոքեան դարոցի հետ ունեցած յարաբերութիւններէն զէպի աղեքսանդրեանը: Թէոդորոսի գրութեան մերձումէն ետք, անոր մէկ գրքին հայերէնի վերածուելը՝ առանց հեղինակի անունին, եւ որոշ սրբագրութիւններ ալ գրութեան մէջ, յատկապէս Քրիստոսի մարդկայնութեան խորհուրդին վերաբերեալ մասերու մէջ, կը փաստեն մեր ըստը:

Այս անցքը դեռ աւելի պիտի շեշտուի, եւ զուցէ վճռական անկիւնադարձ մըն ալ պիտի ըլլայ՝ Ս. Կիւրեղի Նեստորի գէմ ուղղուած ԺԲ նոյնքները պարունակող նամակին հայերէնի թարգմանութեամբ: Ինչպէս ըսած էինք, այդ գրութիւնը Անտիոքի դարոցի պարագլուխներու զայթակղութեան առիթ տուած էր. եւ 433ի հաշտութեան դաշինքի տեսն, Ս. Կիւրեղ՝ Յովհաննէս Անտիոքացիի պնդումին վերայ՝ ետ առած էր զայն: Բայց Թէոդորոս

Մոսկովեցիի գէմ պայքարի տեսն՝ ան երեւան ելաւ դարձեալ Կիւրեղի կողմնակիցներու ձեռքով: Եւ ահա Ե. դարուն ան հայերէնի թարգմանուած կը գտնենք, ինչպէս առաջին անգամ նկատել տուաւ Հ. Վ. Ինզլիզեան, նշմարելով անոր լեզուական ոսկեգարեան յատկանիւնները⁶⁰: Մենք ալ տեսանք թէ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» գրութեան մէջ արդէն մտած էր նոյն գրութեան զաղափարներէն կարեւոր մէկ բացատրութիւնը Միացաւ ի

մարմնի բնութեամբ: Ասիկա կարեւոր անցք մը պէտք է նկատել՝ վարդապետական յեղաշրջումի այս ընթացքին մէջ:

(Շար. 14)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

60. INGLIZEAN V., «Chalkedon und die armenische Kirche», (in «Das Konzil von Chalkedon», vol II, pp. 361-2.

ՆՈՐ ՆԻԹԵՐ

ԵՐԵՄԻԱ. ԶԷԼԷՊԻ ՔԵՑՄԻՐՃԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿՐԵՏԵԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ

Երեմիա Քէօմիւրճեան գրած է «Կոնզակ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ ի կրեւոր իրաւունք» խորագրով՝ պատմական բովանդակութեամբ աշխատութիւն մը, որուն զաղափարը աշխատութիւն մը, որուն նկարագրութիւնը կու տայ Հ. Ն. Ակին-Էրուան իր ծանօթ գործին մէջ (Վիեննա, 1922): Քէօմիւրճեանի մօտաւորապէս 329 թերթերէ բաղկացած այս հեղինակութեան ձեռագիրը, զժրախտաբար, այժմ կորսուած է: Վերջին անգամ տեսնուած է 1879ի Ապրիլ 12ին, Զմիւռնիա: Անկէ ի վեր յիշատակութիւն չկայ այդ ձեռագրի մասին:

Ստուարտութեամբ, մագաղաթեայ, բոլորովին եւ ծաղկեալ Յայտաւորք մը ինծի ծախուեցաւ, տարիներ առաջ, Կ. Պոլիս. թղթատարը՝ իր բացառիկ ծանրութեան համար չընդունեցաւ: Ստիպուած՝ մասերու բաժնեցի զայն, թղթատարական առաքման համար. եւ տեղս՝ ստանալէս ետք՝ ստիպուեցայ վերստին կազմել տալ կաշեպատ տախտակ:

Այս Յայտաւորքը, որ հաւաքմանս միւս Յայտաւորքներուն հետ՝ խնամով եւ մանրամասնօրէն ցուցակադրուած է, գրուած է մեծահամբաւ Ապրիլ Զէլչպի յիշատակ Կրեւէի Ս. Կարապետ եկեղեց-

նի նոյեմբերի, ի կայսերադահ եւ ի մեծահանգէս քաղաքն ի Կոստանդնուպօլիս, որ այժմ ապի ըմտամբօլ, ի դուռն յեռաժողով տաճարին սըրբուհոյ կուսին Մարիամու աստուածածնին, ի հայրապետութեան Հայոց որ ի սուրբ Էջմիածին տեառն Յակոբ կաթողիկոսի, ի թագաւորութեան եւ ի մեծ բռնակալութեան իսմայէլացոյց եւ հազարացոյց ի վերա բազում ազգաց քրիստոնէից եւ ալլասեռից: Ձեռամբ տկար եւ փրծուն եւ անարժան զըջի Յովանէս իրիցու, որ անուամբ միայն եմ, եւ գործովս ոչ. այլ աւտար եւ հեռի ի բարի գործոց: Եւ քաղաքին Գանատիոյ տեառն Սիմէոն եպիսկոպոսի, որ պատճառ լեալ խնդրեաց զգիրքս զայս ի Մատթէոս չէլէպիէն, որով եւ սերմանողն Աբրահամ չէլէպիէն, եւ հնձողն որդին Մատթէոս չէլէպիէն, եւ շտեմարանողն, եւ այլ աշխատաւորք որք տեառն են գիրքի, առ հասարակ ցնծացեն անվաղճան փառօքն յաւիտենականաւ. ամէն»:

«Եւ արդ երես ի դեռին դնելով աղաչեմ ըզմանկունս սուրբ Սիովնի, եւ զհանգիստողդդ այսմ տառի, կարգալով կամ օրինակելով կամ հարեւանցի տեսանելով, յիշեալիք միով Աստուած ողորմիւ մի ըզվերոյ զըբալ անուանսն, եւ զսեւերես զըծողս: Եւ որք յիշէք եւ ողորմիւ ասէք, այն որ առաւն է ի տուրս բարեաց, ողորմեսցի ձեզ, եւ նընջեցիոց ձերոց, որ է աւրհնեալ յաւիտենաւ. ամէն: Հայր մեր որ»:

Հոս յիշուած զըբի Յովհաննէս երէցը՝ լոկ յիշատակարանին զըբին է. իսկ բուն Յայմատուրքը զըբուած է Փիլիպպոս զըբիէն, որուն յիշատակութեան (ինչպէս նաեւ Աբրահամ - Ապրօ - Չէլէպիէ եւ իւրայնոց յիշատակութեան) կը հանդիպինք իւրաքանչիւր հատուածի վերջը: Փիլիպպոս զըբիէն մը կը հանդիպինք Կ. Պոլիս, ուր ձառոյց մը զըբած է 1667ին (Էջմիածնի նոր հաւաքման մաս): Գուցէ նոյն զըբիէները ըլլան:

Յայմատուրքս, որ ծաղկուած է ու մանրանկարուած՝ վարժ, սակայն ոչ տաղանդաւոր մանրանկարիչէ, ինչպէս է պատկերատեսցի մը ձեռքը, որ ինչ ինչ

մանրանկարներու մասնաւորաբար դէմքերը սրբել ջանացեր է, եղծելով լուսանցքի վրայի ինչ ինչ մանրանկարները, ինչպէս նաեւ բոլորիջեան գունազեղ մանրանկարներէն ոմանք:

* * *

Առ այժմ այսքան է նպաստը, որ կըրնամ բերել Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի վաստակին: Բազմարդիւն եւ քաջ ծանօթ, ան դեռ չունի իրապէս սպառիչ քընական աշխատութիւն մը՝ իր մասին: Արդարեւ, մեծ պակաս մը ամբողջացուց Մեսրոպ Պատրիարք Երուսաղէմի՝ Նշանեան, ինչպէս նաեւ Հ. Ն. Ալիքեան. սակայն ասոնք չեն բաւեր կատարելապէս ներկայացնելու համար Քէօմիւրճեանը իր գործով:

Զարմանալի դէմք մըն է ան մեր ժի. զարու իրականութեան մէջ: Վիպասան, պատմարան, տեղագրող, բանաստեղծ, յուշագրող, նոյն ատեն ազգային դէմք. իր կեանքը ունի բազմաթիւ երեսներ, որոնցմէ ոմանք իրապէս բացատրութեան կը կարօտին, ինչպէս օրինակ իր յարաբերութիւնը Աբրահամ (Ապրօ) Չէլէպի Պիլիբատցիի եւ անոր որդիներուն հետ: Մասնակցած է Եղիազարեան եւ Յակոբեան պայքարին, եւ խառնուած կ'երեւի եկեղեցական դաւանական երեւոյթներուն, իր ժամանակ: Մշակած է հայատառ թուրքերէն թարգմանածոյ զրաւանութիւն, թէեւ դեռ որոշ չէ թէ ինչո՞ւ համար: Արդեօք ուղած է իր թրքախօս ազգայիններուն մատչելի՞ ընել հայերէնէ թարգմանած իր աշխատութիւնները: Սակայն խնդիր է թէ ժի. զարուն այդքան մեծ թրքախօս հայութիւն կա՞ր Կ. Պոլիս, քանի որ իր աշխատութիւնները հոն կը մնային եւ կ'արտագրուէին: Արդեօք կարելի՞ էր որ ասոնք զըբուած ըլլային բուն թուրքերու համար: Վերջապէս ասոնք դեռ չլուծուած խնդիրներ են:

Իր աշխատութիւնները բաւական խոշոր թիւ մը կը կազմեն, ոմանք այժմ անյայտ, ոմանք անտիպ, ուրիշներ չուսում-

նասիրուած: Սփռուած կը գտնենք զանազան մատենադարաններու եւ հաւաքածոներու մէջ: Եթէ նոյն իսկ իր բոլոր աշխատութիւնները առ հասարակ ընտիր գործեր չնկատուին, այսուհանգերձ շատ մեծ է թիւը իր կարեւոր յիշատակարաններուն, տաղերուն, պատմական գրութեանց, նամակներուն. եւ ատիկա իսկ հրամայական կ'ընէ որ այս վաստակաւոր հեղինակին եւ ազգային դէմքին բոլոր գործերն ալ հրատարակուին անխնայ: Այսպէս միայն կարելի պիտի ըլլայ զինքը իր բոլոր երեսներով ճանչնալ եւ զինքը ըստ կարելւոյն եւ արժանեաց զնահատել:

Եղիազարեան - Յակոբեան պայքարը կրնայ բաւական լուսարանուիլ՝ իր նկա-

րագրով՝ Քէօմիւրճեանի զըբութիւններէն: Քէօմիւրճեան իրապէս կրնայ օգտակար ըլլալ այդ քննական արժէքաւորման աշխատանքին համար, թէեւ խիստ ցաւալի է որ իր Օրագրութիւնը հազիւ մինչեւ 1662 թուականը կը հասցնէ, մինչ ինք ատկէ վերջ երեք տասնեակ մը տարիներ շարունակեց ապրիլ եւ գործել:

Բնագիրները, զոր հոս հրատարակեցի, բազմօրինակ չեն: Բնագիրներէն ոմանք՝ ինկած թուղթի պատճառաւ՝ ունին պակաս մասեր: Սակայն, կարեւոր է նկատել որ իմ ձեռագիրս կը ներկայանայ հնագոյնը, եւ անտարակոյս՝ եղած է նոյնիսկ հեղինակին օրինակը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ԳՆԱՀԱՏԱՆՔԻ ՆԱՄԱԿ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

(Ուղղուած՝ Միաբանութեան Ընդհ. Աբրահոյ)

Աստուծմէ շնորհուած քաղցր ուրախութեան պահ մը ապրեցանք, ըստանալով Ձեր նուէրը՝ Հայ Մանրանկարչութեան Ա. հատորը, որի հրատարակումը նոր փառով կը պսակէ Ձեր ժառանգ Միաբանութեան՝ մշակութային ազգանուէր առաքելութիւնը:

Սուրբ Ղազարը եւ Միսիսարեան Հայրերդ անգամ մը եւս կու գաք վկայելու՝ քէ գիտէք աչի լոյսի պէս ապահով պահպանել մեր ժողովուրդի գանձերը, եւ զանոնք ներկայացնել աշխարհին՝ իրենց անկորնչելի հարազատ գեղեցկութեամբ:

Սրտանց կը շնորհաւորենք Ձերդ Գերապայծառութիւնը, Ձեր գիտուն եւ անճուղի միաբանները եւ բոլոր տաղանդալի աշխատակիցները, որոնք կիսմաքի կոչեցին այս կոքոռական գործը:

Սուրբ Էջմիածնէն Ձեզի եւ բոլորիդ խոր գնահատանք եւ օրհնութիւն, ու նաեւ աստուածային օգնականութիւն, որպէսզի յետագայ հատորներու հրատարակումով՝ իր լրումին հասցնէք Ձեր սեփական ծրագիրը:

«Աստուած լի արասցէ զամենայն պէտս ձեր ըստ իւրում մեծութեանն, փառօք ի Քրիստոս Յիսուս» (Փիլ. Դ. 19):

Սիրոյ ողջունիւ եւ օրհնութեամբ

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

Ս. Էջմիածին

13 Ապրիլ 1967 (նամակ թիւ 313)

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ